

Ködoszlatás

1.

Az irodalom tájai fölött a kezdeti időktől fogva sűrű kód gomolyog.

Minden szakma titkolni igyekszik fogásait: így akar rangosabbá tünni a beavatatlanok előtt; de önmagának is hízeleg rejtélyességével. Különösen a vallásra és a művészetekre jellemző ez a ködbeburkolódzás.

A sámánok titokzatoskodását ne csudáljuk. Minden időkből a kód, a tudatlanság, a hiszékenyek vakbuzgótsága volt létejük. Szemfényvesztés nélkül ugyan senki el nem hinné a túlvilág ügynökeinek, hogy egyenesen istentől kaptak megbízást embertársaik lelkiüdvének megmentésére. Annál értelmetlenebb a művészetek ködbeburkolódzása. Az igazi művészetnek és az igazi művészeknek semmi szükségük bújócskát játszani, hiszen a művész nem a túlvilágot, hanem a földi életet szolgálja.

De nemcsak céltalan, nemcsak méltatlan, hanem káros is a művészeteknek búvköröket vonniuk maguk köré. S még hozzá magukra a művészekre a legkárosabb. Megfoghatatlanba kapaszkodó készségek, mint az „ihlet” és való alapokat nélkülöző célkitűzések, mint az „önmagáért való művészet” — tévútra vezettek sok hivatott művészt is.

2.

Ez a kód máig sem oszlott el az irodalom világából.

Az esztéták, a bírálók és az irodalomtörténetírók máig sem adtak lényegre mutató, szabatos meghatározást magáról az irodalom mibenlétéről sem. Pedig már kerek száz esztendeje annak, hogy Toldy Ferenc első magyar oknyomozó, kritikai irodalomtörténete megjelent: s száz esztendő igazán elég lett volna ahhoz, hogy legalább az irodalom lényegét világosan meghatározzák.

De talán nem is az a legsajátságosabb, hogy máig is hiányzik ez az alapvető meghatározás; hanem az, hogy miért hiányzik?

Nem hinném, hogy azért, mert száz év alatt senki sem akadt, aki meg tudta volna fogalmazni a lényegét. Inkább affelé hajlok, hogy nem is nagyon erőltették meg magukat. Általánosságokat mondtak, vagy sejtelmesen szóltak: őrizték a kódot, a ködben hittek. Azt tartották, szüksége van rá az irodalmi mesterségnek.

Ezért, ha most megkísérlem pótolni azt, amit a magyar irodalomelmélet eddig elmulasztott, korántsem a spanyolviasz feltalálójának büszkeségével teszem. A magam érdemének inkább a bátorságot tartom, hogy vállalkozni mertem a ködoszlatásra.

Meggyőződésem, hogy az irodalomnak semmi szüksége sem az elködösítésre, sem azokra a betűvetőkre, akik ebben a ködben írókként húzódnak meg.

3.

Toldy Ferenc, 1851-ben megjelent első magyar oknyomozó, kritikai irodalomtörténetében ezt mondja: „Irodalom alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos összegét értjük”.

Beöthy Zsolt, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése című munkájában, 1877-ben, szinte szószerint ugyanezt vallja: „Irodalom alatt az emberi szellemnek élőszóval előadott, vagy írásban foglalt műveinek bizonyos összességét értjük». 1895-ben, Képes Magyar Irodalomtörténetében, újabb megfogalmazással kísérelte: „Az irodalom az egész nemzetnek szóló elméművek foglalata“.

Schöpfung Aladár 1917-ben megjelent Magyar Írók című irodalmi tanulmányaiiban mélyebbre fúr: „Az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan élettelensége, mint akár a politika, vagy a gazdaság s ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak meg kell, hogy legyenek a svökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megnyilatkozási formája“.

Pintér Jenő, A magyar irodalom történetének kézikönyve című munkájában, 1921-ben, ismét visszaballag Toldyhoz s az ő megfogalmazását ereszti új lére: „Az irodalom azoknak a munkáknak az összessége, amelyekben a maradandó értékű tartalom művészi formában jelenik meg“.

4.

Mind ezek a meghatározások szép sémán elkerülők, vagy csupán kerülgetik az irodalom lényegének megjelölését s egyik-másik önkéntelen ellentmondást vált ki.

Beöthy második megfogalmazásában felette lelkesítően hangzik az a követelmény, hogy az irodalomnak az egész nemzethez kell szólnia — ez a csöppet sem szerény igény azonban egyszerűen teljesíthetetlen. Az egész nemzethez csak akkor szólhatna a költő, ha a nemzet egységes egészet képezne s nem osztana fel különböző anyagi viszonyok között élő s különféle szellemi fokon álló rétegekre s ezek a rétegek nem aprózódának a legteljesebb eszményekkel átitott egvényekre.

Pintér Jenő kívánalma, a maradandóság is csak akkor volna helyénvaló, ha az irodalmi művek örökértékűek lennének. S ha valóban akadnak halhatatlan irodalmi művek is — ez még korántsem azt jelenti, hogy a halhatatlanság jellegzetes sajátossága az irodalmi alkotásoknak.

Más az irodalom jellegzetes sajátossága és az idézett megfogalmazásoknak nem az a nagvobb hibájuk, hogy eltévednek, hanem az, hogy nem nevezzük meg ezt a mást. Még Schöpfung árul el legtöbbet. Azt mondja: az irodalom szerves valami, a nemzet élettelensége, a társadalom megnyilatkozási formája. Épp csak az a bizonyos „valami“ marad nála is tisztázatlan.

Azt ne higvjük azonban, hogy csupán a magyar meghatározások kerülgetik úgy az irodalom lényegét, akár a macska a forró kását.

Iskoláinkban kortársunk, Timofejev orosz esztéta Irodalomelméletét tanítják s fejtegetéseiben ő sem mond többet, minthogy az irodalom jellegzetes sajátossága a képszerűség. A képszerűségről szólva viszont oda lyukad ki, hogy ennek a pontos meghatározása még hiányzik.

5.

Első emlékezetes összeütközésem az érettségim esett a szépen hangzó, de annál megtévesztőbb irodalom-megfogalmazásokkal.

A magyar írásbeli dolgozat címéül ezt írta fel a vizsgáztató tanár: „Az irodalom az élet tükré“. Akkor ugyan még nem tudtam volna megfelelni arra a kérdésre: mi is hát az irodalom? — de világosan éreztem, hogy semmiképp sem az élet hű tükrözése. Így aztán körülbelül azt írtam a dolgozatomban, hogy az irodalom olyan görbetükré, amely hol a jót, a nemeset, a szépet vetíti — példamutatóul: hol a rosszat, az alávalót, a fonákot — e'rtentésül.

Mi sem természetesebb, minthogy dolgozatomra elégtelen jegyet kaptam: irodalom-tanáruk azonban ezzel még nem zárta le a dolgot. Az érettségi vacsorán, afféle megbocsátó szemrehányással megemlítette, milyen keserűen meglepte eltévedett felfogásom az irodalomról.

— Vagy nem az ókori görögök életének hű leírását kapjuk az Iliasban? — kérdezte, bizonyosságul.

— Úgy? Tehát Achilles valóban csak a sarkán volt sebezhető? S nem ez az egész Ilias legjellegzetesebb mozzanata? — kérdeztem vissza én, konokul.

Tanárom hosszú percig nem válaszolt. Azután — értelmes ember volt, szeretett is engem — ennyit mondott, rekedtes hangon:

— Igazad van. Előlről kell kezdenem az egész irodalom-tanulást...

6.

Harminchét éves lehettem, amikor megértettem az irodalom legfőbb indítékát.

Az alkotó művész, írás közben magát olvasztva hőseibe, felbontja érzéseit, levezeti indulatait, kiéli vágyait, megvalósítja álmait; szebben, teljesebben, tökéletesebben úrráéli élményeit s meghosszabbítja tűnő és fogyó, múltó és soha vissza nem térő életét.

Az olvasó, a művész közléseinek felfogásakor, beolvad az alkotás hőseibe, azoknak érzéseivel bővíti érzelmvilágát, indulatkitöréseikben levezeti indulatait, teljesült vágyaikkban kiéli vágyait, megvalósult álmaikkal kárpótolja reménytelen álmait s szítja föl nem adott álmainak reménységét; mások sorsában szebben, teljesebben, tökéletesebben éli át önmaga sorsát s mások életével hosszabbítja meg tulajdon tűnő és fogyó, múltó és soha vissza nem térő életét.

A képzeletnek és annak a bizonyos mindent megszépítő emlékezésnek a forrásai táplálják a leghatalmasabban az irodalmat.

S ha így van, akkor az irodalom legsajátosabb jellemvonása az eszményesítés.

7.

Ezzel talán sikerült elevenére tapintanunk az irodalom lényegének. Igen, de hát mi az eszményesítés?

Mindenek előtt: az eszményesítés nem azonos a szépítéssel. A szépítés és a hazudozás között nyúlfark a különbség — a szépítés és az eszményesítés között hét rőf. Az eszmény: a legmagasabb a legtöbb, amit ma-gunk elé tűztünk. Hozzátehetőnk nyomban: az amit teljesen el nem érhetünk soha. Amikor eszményesítünk, korántsem kényünk-kedvünk, pillanatnyi szeszélvünk szerint alakítunk a dolgokat, hanem szigorú mértékhez igazodunk.

A művészi alkotásokban megvilványuló eszmények azonban felette különbözőek és a költő erkölcsi tisztaságától, szellemi erejétől műveltségi fokától — másszóval: tehetségétől — függenek. Az egyiknek a szép az eszménye, a másiknak a jó; ennek az emberség annak az igazság: olyiknak a kalandos sors, olyiknak a nyugalmas élet; bizonyosoknak az örök szerelem, bizonyosoknak a szerelmi kéj; másoknak a mindenek felett való művészet, ismét másoknak a hús és vér valósága; némelyeknek az eszényi érvényesülés, némelyeknek a közösségi boldogság — s a legtöbbnek tulajdon eszménye nincs, hanem csak követ egy-egy lenyűgöző egyéniséget s még gyakrabban aláveti magát a kor, a társadalom, a hatalom eszményeinek.

Az író eszménye tehát nem minden társadalmi réteg s korántsem minden ember számára eszmény. Amikor egy-egy könyvről azt mondjuk hogy nagyon jó: elsősorban arról beszélünk, hogy eszményeink azonosak írójának eszményeivel.

8.

Talán nem lesz felesleges, ha két élő példával közelebb hozom az irodalmi eszményesítés mibenlétét; annál kevésbbé, mivel engem is ezek vezettek a dolog nyitjára.

9.

Hármasban igyekeztünk a szállásra egy őszi délután: elől, kerékpáron, apám, utána ügetett kedves kutyája s kissé elmaradva karikáztam én. A község szélénél szembe jött velünk egy bolondos tréfáiról ismert kályhás-mester, apámnak iskolatársa.

— Ni-ni! — kiáltott apámra — az egyik kutya kerékpáron ül, a másik meg szalad utána... — s nagyot nevetett osúfondárosan.

Apám, egy szó nem sok, annyit sem válaszolt, azt is lassan mondta, hanem haragosan tovább kerekedett; de még kint a tanyán is bosszús volt jó ideig. Este, miután haza tértünk, vacsora közben kérdezi anyám:

— No, mi újság a szálláson?

Apám ránézett, elmosolyodott s azt mondja:

— Hát idehallgass. Ahogy mentünk kifelé, szembe jön velünk az a hetreffüles Árgyelán Károly és rámkialt. „Ni-ni! — azt mondja — az egyik kutya kerékpáron ül, a másik meg szalad utána...” „A harmadik meg ugatja!” — vártam rá én, de el is kotródott gyorsan a bolondja. Úgy-e, fiam? — fordult felém mosóvogva apám.

Kishíján majdnem kiesett a villa a kezemből, mert nem ismertem hazug embernek apámat. S ha siettem is bölintással megerősíteni szavait, idő kellett hozzá, amíg megérttem, hogy nem hazugság volt történetének csattanója.

10.

Móricz Zsigmond élete főművének tartotta Erdély című történelmi regényét. Amikor Kolozsváron jártam, Kovács Lászlóval, az Erdélyi Helikon szerkesztőjével beszélgetve, erre a regényre fordult a szó.

— No, ide hallgasson — hajolt közelebb hozzám. — Ezt a könyvet úgy kell olvasni, hogy Báthori: Ady Endre. S Bethlen Gábor: Móricz Zsigmond. Ezzel a regényével is azt akarta igazolni Zsiga bácsi, hogy az ő józan és bölcs élete a példamutatás s nem a magát tékozló Adyé...

11.

Ha egymás mellé tesszük apám csipetnyi adomáitát és Móricz Zsigmond regényóriását, mindkettőben ugyanazt az eszményesítő törekvést találjuk indítékul.

Móricz Zsigmond, Ady halála után írta meg az Erdélyt, de mivel úgy Ady, mint a maga jellemét híven törekedett visszaadni Báthoriban és Bethlenben: az eszményesítés csorbitatlan. Apám sem hazudott, amikor megtoldva adta elő történetét, hanem önmagát igazolta: nem fogott ki raita hebehurgva iskolatársa. A csattanót, a választ önmaga találta meg, „ha nem is a kellő pillanatban: az eszményesítés szepőlötlen volt.

A két „alkotás” közötti különbséget a két „költő” tehetsége közötti különbség határozta meg.

12.

Az irodalom tehát nem az élet, hanem az emberi eszmények tükré és tárháza. A világirodalom az egész emberiség, egy-egy nép irodalma pedig egy-egy nép eszményeinek tükröződése.

A szabatos meghatározás ez lenne:

Az irodalom eszményesített életábrázolás, amelynek eszköze a nyelv s megnyilvánulásainak értékét alkotójának tehetsége szabja meg.

Persze, szó sincs róla, hogyha valaki ezt a megfogalmazást elolvasta és megértette, hát félrecsaphatja a kalapiát hetykén, mondván, hogy neki most már az egész írói mesterség a kisujjában van! De az, aki teszem fel a halálugrást akarja megtanulni, mégis csak többre megv némi lényegre tapintó felvilágosítással, mintha rejtélyesen a fülébe súgják:

— Ihlet kell hozzá...

TÜZ IMRE